

”Spyor, blod och träck”

Språklig variation i Leo Ågrens inbördeskrigsskildring Fädrens blod

ROLF HÖRDE TILL DEM som hade arbete, till den glädje det nu var. Han stod i ett litet skumt tryckeri och satte. Plockade stilar i en vinkelhake. Stilar som blev till ord, ord som blev till meningar, meningar som var tyngda av nationalism, frihetskärlek och hat gentemot allt det som Rolf trodde på och ville kämpa för.¹

Rolf Eriksson, huvudpersonen i Leo Ågrens roman *Fädrens blod*, arbetar som sättare på ett tryckeri i en liten österbottnisk stad. I månadsskiftet februari-mars 1918 är Rolf tvungen att hantera nyheter som skrämmer honom; allt det som han tror på är hotat. Bara några dagar senare avrättas sju män, av vilka sex tillhört arbetarföreningens styrelse. Rolf befrias eftersom hans arbetsinsats behövs på tryckeriet. Historien om arkebuseringarna är verklighetsbaserad: den 2 mars 1918 avrättades sju personer i Jakobstad. *Fädrens blod*, den tredje delen av den så kallade Kungsådertrilogin, handlar om inbördeskriget som alltjämt över hundra år efter striderna behandlas i såväl skönlitterära som facklitterära böcker, artiklar och vetenskapliga studier.

I Rolf Erikssons öde möts det privata och det offentliga: Ågren beskriver inbördeskrigets faser genom sin huvudperson, som av en ren slump kämpar både på den vita och den röda sidan, hamnar i fångläger och dessutom blir dödförklarad. Leo Ågrens bror, författaren Gösta Ågren konstaterar att Rolfs öde är ”alldeles otroligt” men det är ”den klara, drastiska realismen” som får läsaren att tro på berättelsen.² *Upp*

1. Leo Ågren, *Fädrens blod*, Helsingfors: Söderström & Co 1961, s. 25–26.

2. Gösta Ågren (hädanefter G. Ågren), *En man gick genom stormen. Leo Ågrens liv och diktning*, Vasa: Skrivor 1983, s. 82.

trålar!, som är den andra delen i Väinö Linnas trilogi *Här under polstjärnan* och som också den skildrar inbördeskriget, hade utkommit året innan. *Fädrens blod* ansågs inte imitera Linnas roman, men dock hänvisade många recensenter både i Finland och i Sverige till Linna och några jämförde även romanernas stil och komposition.³ Enligt Gösta Ågren fick *Fädrens blod* ändå ”långa, berömdande recensioner” i Stockholm, och ingen ”talade om Linna, om eftersägeri”.⁴ Trots att Ågren anses vara en av de viktigaste österbottniska författarna⁵ har hans verk inte översatts till finska. Det har inte heller forskats i Ågrens författarskap med undantag för Yasmin Nyqvists studier i klassproblematik och förhållandet mellan socialism och religion i Kungsådertrilogin.⁶

Ågrens roman är för den stora allmänheten en okänd skildring av inbördeskriget, men hans inflytande syns fortfarande i till exempel Lars Sunds och Kjell Westös historiska romaner där man kan upptäcka både innehållsliga och stilistiska hänvisningar till hans verk.⁷ Ågrens

3. Se t. ex. Gösta Attorps, ”Finland 1918”, *Svenska Dagbladet* 25/8 1961; Mauritz Edström, ”Hatets arv”, *Dagens Nyheter* 25/8 1961; Nils-Börje Stormbom (= N-B. S.), ”Leo Ågren om inbördeskriget”, *Hufvudstadsbladet* 24/8 1961.
4. G. Ågren, *En man gick genom stormen*, s. 75–76.
5. Michel Ekman, ”Femtiotalprosa II: folklivsskildring”, Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2000, s. 246; Sven Willner, *Det anonyma 50-talet*, [Helsingfors]: Söderströms 1988, s. 46.
6. Yasmin Nyqvist, ”*He ä ju klart att överheitin har rätt att klubb hästin min*”. *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungsådertrilogi ur ett diskursanalytiskt perspektiv*, opublicerad avhandling pro gradu i litteraturvetenskap, Åbo Akademi 2009; Yasmin Nyqvist, ”Brödets och mänsklighetens religion”. Socialism, tro och tvivel i Leo Ågrens Kungsådertrilogi, särskilt *Fädrens blod*, Matias Kaihovirta & Christoffer Holm (red.), *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse*, [Helsingfors]: Sällskapet för arbetarrörelsens historia och arbetarkultur i Finland 2022, s. 239–281.
7. Både Westö och Sund beskriver avrättningarna i Jakobstad 2/3 1918. I Westös roman *Vådan av att vara Skrake* återges händelserna ur en trettonårig pojkes perspektiv. Pojken heter Leo, vilket kan vara en tillfällighet eller också en hänvisning till Leo Ågren. Sådana här blinkningar är typiska för Westö, till exempel Matilda Wiiks efternamn i *Hägring 38* (2013) är en hänvisning till den socialistiska politikern K. H. Wiik. Kjell Westö, ”Att jaga en hägring”, Kjell Westö, *Hägring 38*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2021, s. 326. Lars Sund varierar Ågrens berättelse om en tiggande, finskspråkig pojke som en av de män som ska avrättas tidigare tagit i sitt beskydd. I Ågrens roman ansluter sig pojken till skyddskåren men blir själv skjuten eftersom han vägrar att skjuta sin fosterfar. Se Kjell Westö, *Vådan av att vara Skrake*,

berättarstil är egenartad och han behandlar teman med anknytning till 1918 som fortfarande intresserar forskare och författare:⁸ olagliga avrättningar, sexuellt våld som maktutövning, de omänskliga förhållandena i fånglägren och de vitas och rödas förhållningssätt gentemot varandra efter kriget. Även om huvudpersonen är vänsterinriktad är berättarperspektivet i romanen inte enbart rött, eftersom Ågren ifrågasätter både de rödas och de vitas motiv under kriget. Tematiskt och stämningmässigt knyter romanen an till 2000-talets litterära diskussion om inbördeskriget.

Citatet i början av min artikel är ett av många avsnitt i *Fädrens blod* där språket lyfts fram. Gång efter annan riktar berättarens meta-språkliga anmärkningar läsarens uppmärksamhet på språket. I artikeln undersöker jag den språkliga variationen i Ågrens *Fädrens blod* och hur den används för att beskriva inbördeskriget. På vilket sätt speglar språket karaktärernas personlighet och deras attityder till dem som anses vara motståndare? Vilka andra språk än svenska förekommer i romanen och i vilket syfte används de? Inbördeskriget är den röda tråd som har styrt mina val av de avsnitt som ska analyseras närmare. Denna studie bygger vidare på de senaste årens insikter om litterär flerspråkighet och språklig variation i språk- och litteraturforskning och visar hur dessa insikter kan belysa inbördeskriget som litterärt tema.

Den språkliga variationen i *Fädrens blod* tar sig skiftande uttryck. Förutom standardspråk och talspråk⁹ använder Ågren sig av nord-

[Helsingfors]: Söderström & C:o 2000, s. 159–173; Lars Sund, *Tre systrar och en berättare*, [Helsingfors]: Schildts & Söderströms 2014, s. 427–443.

8. Om inbördeskrigets minneskultur och representationer, se Tiina Kinnunen, "Sisällissodan muistokulttuuri kylmän sodan jälkeen: uusvanhoja ja uusia tulkin-toja", Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisäl-lissodan kokemukset ja perintö*, suomenkielinen toimitus Kati Pitkänen, Helsinki: Gaudeamus 2018, s. 335–357. Som centrala teman i romaner publicerade efter 1990 nämner Kinnunen våld och lidande, sexualitet och sexuellt våld, homosexualitet, kvinnors öden och strävan efter att se kriget som en gemensam tragedi. Ibid., s. 352–356. Många av dessa teman förekommer i Ågrens roman.
9. Med talspråk syftas här på den vardagliga, talade finlandssvenskan som har till exempel sådana överregionala drag som förkortningar ("sen" för sedan, "nån för någon") och bortfall av preteritumändelsen ("kasta" för kastade). Se Marika Tandefelt, "Språkval i finlandssvensk skönlitterär prosa", Marika Tandefelt (red.), *Språk i prosa och press. Svenskan i Finland – i dag och i går II:1*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 809, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017, s. 38, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-488-1>.

österbottniska dialekter, särskilt Nykarlebydialekten och Jakobstads-språket, och dialogen i romanen är starkt dialektalt färgad, men jag lyfter bara fram sådana ord och avsnitt som är relevanta för mina frågeställningar. Ett avsnitt där dialekten tydligt framhävs är en episod som beskriver ett möte mellan Rolf Eriksson och Evert Norrgård, ättlingar till två stridande släkter. Deras språkbruk analyserar jag med sociolingvisten Jan Einarssons begrepp idiolekt (personens uttryckssätt och språkliga repertoar) och ackommodation (anpassning till samtalspartners beteende).¹⁰

Standardspråk definieras i *Svenska Akademiens grammatik* som en ”språkvariant som kan användas av alla språkbrukare utan att förknippas med någon särskild del av språkområdet och som i allmänhet uppfattas som den mest korrekta varianten”.¹¹ Språkvårdaren Hugo Bergroth använder termerna högsvenska och högspråk för standardspråket i sin studie om finlandssvenskan men numera anses termerna föråldrade.¹² I denna artikel menas med standardspråk den finlandssvenska som kan definieras som ett ”regionalt standardspråk” – de två andra nivåerna är enligt Ann-Marie Ivars lokal dialekt samt lokalt stadsmål och regional dialekt.¹³

I romanen förekommer det en del ord som anknyter till inbördeskriget: ord som beskriver de stridande parterna och den hatpropaganda som riktades mot motståndarna. Denna propaganda framhäver Ågren även genom intertextuella hänvisningar till tidningsartiklar och andra

10. Jan Einarsson, ”Ett vidgat lekt-begrepp”, Maria Lindgren (red.), *Den skrivande studenten. Idéer, erfarenheter och forskning från Textverkstaden vid Växjö universitet*, Växjö: Växjö universitet 2005, s. 118–131.

11. Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, *Svenska Akademiens grammatik 1. Inledning. Register*, Svenska Akademien, Norstedts i distribution, Stockholm 1999, Litteraturbanken <https://litteraturbanken.se/författare/TelemanU/titlar/SvenskaAkademiensGrammatik/sida/225/faksimil> (hämtad 5/6 2023).

12. Hugo Bergroth, *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Faksimilupplaga av andra reviderade och tillökade upplagan. Helsingfors: Schildts 1992[1917]; Charlotta af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, Nordica Helsingiensia 28, Helsingfors: Helsingfors universitet 2012, s. 17, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7598-8>.

13. Ann-Marie Ivars, *Dialekter och småstadsspråk. Svenskan i Finland – i dag och i går I:1*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 798, <https://www.sls.fi/sv/utgivning/dialekter-och-smastadssprak> (hämtad 5/6 2023). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2015, s. 22.

källor, liksom till dikter av Bertel Gripenberg, den kända diktaren som hyllade den vita armén.¹⁴

Den språkliga miljön under inbördeskriget var heterogen; miljön var förutom finsk naturligtvis svensk, men även rysk och tysk. Förekomsten av inslag på andra språk än svenska är inte särskilt omfattande i *Fädrens blod*, men Ågren använder sig av andra språk på ett sätt som måste beaktas i föreliggande artikel. I finlandssvensk litteratur har det funnits drag av flerspråkighet redan under 1800- och det tidiga 1900-talet, men enligt Kristina Malmio blev flerspråkigheten mer synlig först under 1990-talet i romaner av Kim Weckström, Kjell Westö och Lars Sund.¹⁵ Julia Tidigs ifrågasätter i någon mån detta påstående i sin avhandling om Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa. Förutom nämnda författare räknar hon upp flera andra vars texter har påverkats av andra språk, till exempel Zacharias Topelius, Ina Lange, Edith Södergran och Sigrid Backman.¹⁶

Flerspråkighet i skönlitteratur har studerats flitigt under det senaste decenniet.¹⁷ Den mest explicita formen av flerspråkighet är inskott av

14. Om Gripenbergs inställning till inbördeskriget, finner och särskilt de röda se t.ex. Michel Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förlutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011, s. 231–248.
15. Kristina Malmio, "Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen", Heidi Grönstrand & Kristina Malmio (red.), *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyystä*, Helsingfors: Schildts 2011, s. 293–295. Förläggares (både i Finland och i Sverige) och författares inställning till finlandismer och flerspråkighet har förändrats sedan Bergroths krav på "högsvenska" och även dessförinnan. Se t. ex. af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård*, s. 88–90; Tomi Riittamaa, *Isolerat och övergivet nationsfragment, hänsynslöst ihjältiget? Studier i den finlandssvenska litteraturens position och predikament i Sverige*, Nordica Helsingiensia 58, Helsingfors: Helsingfors universitet 2021, s. 96–101, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7496-3>.
16. Julia Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2014, s. 18, 313, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-709-9>. Sigrid Backman behandlar inbördeskriget i sina romaner *Ålandsjungfrun* (1919) och *Familjen Brinks öden* (1922) som enligt Sven Willner "så gott som tegs ihjäl" eftersom deras opartiskhet inte tolererades. Sven Willner, *Dikt och politik*, Helsingfors: Söderströms 1968, s. 40.
17. Se t.ex. specialnumret av *Edda* som presenterar forskningen i Norden. Redaktörerna Julia Tidigs och Helena Bodin ger en översikt över vad som pågår inom forskningsfältet. Julia Tidigs & Helena Bodin, "Flerspråkig litteratur och läsare i interaktion", *Edda. Nordisk tidskrift för litteraturforskning* 2020:3, s. 144–151, <https://doi.org/10.18261/issn.1500-1989-2020-03-02>. Se även Julia Tidigs, "Den finlands-

ord eller längre sekvenser på andra språk än verkets huvudspråk på språkets lexikala plan, men som Tidigs för fram kan flerspråkigheten manifesteras sig även på det syntaktiska, semantiska och ortografiska planet.¹⁸ I Harriet Erikssons och Saara Haapamäkis modell indelas språkväxlingen i två huvudkategorier: implicit och explicit språkväxling.¹⁹ Den förra innebär att författaren med hjälp av ”metaspråkliga kommentarer eller kontextuella ledtrådar” låter läsaren förstå att det finns fler språk i romanen än huvudspråket. Den andra innebär att det i texten finns ord, fraser eller längre sekvenser skrivna på något annat språk. Sekvenser på andra språk kan vara kursiverade, översatta eller förknippade med en metaspråklig kommentar eller helt ommarkerade. De kan vara antingen icke-integrerade eller grammatiskt anpassade till textens huvudspråk. Tidigs har byggt vidare på uppdelningen i Erikssons och Haapamäkis modell och hon har två distinkta kategorier för markering: av-integrering och glossering. Den förra innebär till exempel typografiska markörer och den senare de olika sätt med vilka främmande uttryck översätts eller förklaras.²⁰

En del forskare har ifrågasatt den implicita språkväxlingen och föreslagit att man borde mynta en ny term som beskriver fall där det antyds att andra språk än textens huvudspråk är närvarande men där ingen språkväxling i själva verket äger rum.²¹ Tidigs anser att Erikssons och Haapamäkis modell ”har begränsad bäring på litteraturvetenskapliga spörsmål” eftersom den inte skiljer mellan språkväxlingen i dialogen och den som förekommer i relationen.²² Flerspråkigheten kan ha olika funktioner varav återgivningen av den språkliga miljön

svenska romanens många språk. En panorering”, *Finsk Tidskrift* 2018:3–4, s. 77–93.

18. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, se t.ex. s. 62.

19. Harriet Eriksson & Saara Haapamäki, ”Att analysera litterär flerspråkighet”, Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm (red.), *Svenskan i Finland 12. 15 och 16 oktober 2009 vid Joensuu universitet*, Joensuu: University of Eastern Finland 2011, s. 45–49.

20. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 57–61, särskilt s. 59, not 59.

21. Se t.ex. Siv Björklund, ”Kodväxling i tal och text och dess lämplighet för analys av litterär flerspråkighet”, Siv Björklund & Harry Lönnroth (red.), *Språkmöten i skönlitteratur: perspektiv på litterär flerspråkighet*, VAKKI Publications 6, Vasa: VAKKI ry 2016, s. 28.

22. Flerspråkighet i dialogen anses beskriva karaktärens sätt att tala och deras egenskaper, men i samband med flerspråkighet i relationen kan författarens förmåga att skriva enspråkig text eventuellt ifrågasättas. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 40, 56.

så autentiskt som möjligt länge har dominerat forskningen.²³ Tidigs problematiserar både denna föreställning och uppfattningen att flerspråkigheten automatiskt skulle reflektera författarens språkliga bakgrund. De flerspråkiga elementen måste alltid kontextualiseras och relateras till texten i sin helhet, eftersom de kan fungera som både samlande och splittrande kraft. Tidigs granskar flerspråkigheten bland annat i relation till modersmål, språktillhörighet, nation och folk.²⁴ I *Fädrens blod* förekommer inslag på andra språk än svenska för det mesta i dialogen. Det finns också hänvisningar till andra språk utan att främmande ord förekommer, och för att analysera dessa avsnitt fungerar termen implicit språkväxling även om jag instämmer med de forskare som har kritiserat Erikssons och Haapamäkis modell och menat att en ny term vore nödvändig.

Elmer Diktonius två- och flerspråkighet har, förutom av Tidigs, undersökts också av Kristina Malmio och Heidi Grönstrand.²⁵ Grönstrand analyserar den språkliga mångfalden i *Janne Kubik: Träsnitt i ord* (1932) och författarens egen översättning till finska, *Janne Kuutio: Puupiiirros sanoin* (1946). Genom Jannes livsöde skildrar Diktonius året 1918 och dess konsekvenser. Författaren blandar olika språk som svenska, finska, tyska, ryska och engelska och olika varieteter av svenska som talspråk, dialekter och slang, därtill förekommer onomatopoetiska uttryck. Enligt Grönstrand visar Diktonius roman hur komplicerat och polyfont inbördeskriget var som fenomen.²⁶ Diktonius roman kan nämnas som föregångare till *Fädrens blod*. Huvudpersonen Janne från det röda gardet som hamnar i fångläger,

23. Eriksson och Haapamäki nämner den autentiserande verkan som en möjlig funktion och anser den vara ett medel att lyfta fram klassproblematik eller andra samhällsproblem som anknyter till olika språkgrupper. Eriksson & Haapamäki, "Att analysera litterär flerspråkighet", s. 49. Enligt Siv Björklund kan flerspråkighet till exempel lyfta fram orättvisa maktförhållanden. Siv Björklund, "Kodväxling i tal och text", s. 25.

24. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 17, 80, 308–309.

25. Kristina Malmio, "Arma lasseliten med klugen tunga. Elmer Diktonius och den tvåspråkigas identitet", Heidi Grönstrand & Kristina Malmio (red.), *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyystä*, Helsingfors: Schildts 2011, s. 102–125; Heidi Grönstrand, "Sota kielten sekamelskana", Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.), *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, Tampere: Vastapaino 2018, s. 86–98.

26. Grönstrand, "Sota kielten sekamelskana", s. 87, 98.

blir spritsmugglare och senare medlem i Lapporörelsen, är dock helt olik Ågrens karaktär Rolf Eriksson. För att citera Johan Wrede är Diktonius Janne en av de ”intellektuellt outvecklade och socialt missgynnade” protagonister som inte tilltalade socialister.²⁷ Däremot är Ågrens Rolf en övertygad socialist som kämpar för sina ideal även om han senare ifrågasätter dem. Gemensamt för Diktonius och Ågren är romanernas episodiska struktur och inledande kommentarer om svårigheterna att skapa den roman som jagberättaren ursprungligen hade för avsikt att skriva eller som förväntades av berättaren/författaren – en modern roman i Diktonius fall,²⁸ och en historisk roman, en ”episk berättelse”, i Ågrens fall.²⁹

Av tidigare skildrare av inbördeskriget måste också nämnas Jarl Hemmer och Anna Bondestam. Inbördeskriget var ett centralt tema i Hemmers *Onni Kokko* (1920) och *En man och hans samvete* (1931). I den senare skildrar Hemmer de vidriga omständigheterna i fångläger och även han kan anses vara en föregångare till Ågren. I sin ingående analys av Hemmers prosa behandlar Birger Liljestränd till exempel ord som är historiskt bundna till inbördeskriget och som jag också lyfter fram i min studie. Enligt Liljestränd speglar språket den kaotiska tiden som kommer till uttryck i skildringen av huvudpersonen.³⁰ Anna Bondestam har för sin del beskrivit händelserna 1918 inklusive avrättningarna i Jakobstad i sin roman *Klyftan* (1946).³¹

Intresset för finlandssvenskt litterärt språk har varit stort under 2000-talet. Många forskare har tagit ställning till språkvårdaren

27. Johan Wrede, ”Inbördeskriget i litteraturen”, Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2000, s. 67.

28. Se Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 244. Tidigs anser visserligen att Diktonius blygsamhet är ”skenbar” och att författaren har skapat en modern roman.

29. Se Ågren, *Fädrens blod*, s. 6. Jag återkommer till berättaren längre fram i artikeln.

30. Birger Liljestränd, ”Språket i Jarl Hemmers prosa”, *Folkmålsstudier* 38. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi, Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur 1998, s. 33–74.

31. Om Bondestam som arbetarförfattare och skildrare av inbördeskriget se t.ex. Pia Heikkilä, ”År 1918 som en röd tråd genom ett helt författarskap. Anna Bondestam och inbördeskriget”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 93, 2018, s. 229–254, <https://doi.org/10.30667/hls.67670> och Yasmin Nyqvist, ”Anna Bondestam som arbetarförfattare. En marknadsförings- och receptionsanalys”, *Samlaren* 142, 2021, s. 34–68, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-469527>.

Hugo Bergroth som i sin studie från 1917 uppmanade författare att undvika finlandismer.³² Charlotta af Hällström-Reijonen diskuterar i sin avhandling *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* användningen av finlandismer och ger en översikt över förändringarna inom språkvården. Finlandssvenskarna stödde särskilt under mellankrigstiden språkvårdens åtgärder med vilka man förhindrade att finlandssvenskan fjärmade sig från svenskan i Sverige. Vändpunkten kom på 1950-talet då kritiken mot ”Bergroth och hans efterföljare” växte och deras språkvårdsideologi ansågs verka ”hämmande på den svenskspråkiga litteraturen i Finland”.³³ Leo Ågren rättade sig inte efter Bergroths principer vilket min analys nedan visar.

af Hällström-Reijonen har också forskat i hur K. A. Tavaststjernas verk redigerades i Sverige. Med begreppet ”det sverigesvenska förlagsargumentet” hänvisar hon till en uppfattning att ”finlandssvensk skönlitteratur måste vara skriven på korrekt svenska utan finlandssvenska särdrag för att inte försäljningen ska försvåras i Sverige”.³⁴ Tomi Riitamaa tar utgångspunkt i detta begrepp när han undersöker den finlandssvenska litteraturens distribution, mottagande och position i Sverige. Riitamaa lyfter fram Ulla-Lena Lundberg och Lars Sund som författare som medvetet har motsatt sig det bergrothska språkriktighetskravet. Han belyser också systemet med delupplagor där ett finländskt och ett svenskt förlag gemensamt trycker en upplaga och sedan distribuerar och säljer den på respektive marknad.³⁵ Detta är intressant eftersom fyra av Ågrens romaner utkom i delupplagor på Albert Bonniers Förlag och fick positiva recensioner inte bara i Finland utan även i Sverige. Jag ska lyfta fram några pressröster i artikeln, men en mer ingående undersökning av mottagandet av *Fädrens blod* är ämnet för en kommande studie av mig.

32. Bergroth, *Finlandssvenska*; Charlotta af Hällström-Reijonen definierar finlandism som ”ett ord, en fras eller en struktur som bara används i finlandssvenska samt i finlandssvenska regionalpråk eller som i dem används i en annan betydelse än i svenskan i Sverige”. af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård*, s. 79.

33. af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård*, s. 4, 61, 89.

34. *Ibid.*, s. 88–89.

35. Riitamaa, *Isolerat och övergivet nationsfragment*, s. 40, 70, 98–100. Riitamaa behandlar dessa teman mer ingående i artiklarna som ingår i hans avhandling.

Leo Ågren föddes den 27 juli 1928 i Nykarleby. Han arbetade som typograf i Jakobstad vid sidan av sin författarkarriär. Senare flyttade han till Stockholm där han dog den 6 juni 1984 vid 56 års ålder. Ågren skrev sju romaner, av vilka merparten kan klassificeras som historiska romaner. Därtill var han aktiv som debattör och behandlade både samhällseliga och litterära frågor i sina artiklar. Ågren debuterade 1954 med romanen *Hungern i skördetid* och året därpå utkom *Motsols*. Romanerna, som delvis bygger på författarens egen släkthistoria, skildrar de obesuttnas lott och kamp för bättre levnadsvillkor. Ågren ansåg själv, liksom även litteraturforskarna senare, att hans främsta förebilder var de svenska proletärförfattarna Jan Fridegård, Ivar Lo-Johansson och Dan Andersson.³⁶ Efter Ågrens första romaner följde Kungsådertrilogin:³⁷ *Kungsådern* (1957), *När gudarna dör* (1959) och *Fädrens blod* (1961). Efter trilogin publicerade Ågren ytterligare två romaner som handlar om krig och motstånd. Kortromanen *Ballad* (1962) handlar om en man som flyr undan sina förföljare och söker skydd i en kyrka. Var och när händelserna utspelar sig får man inte veta, det väsentliga är de etiska frågor som diskuteras. I Ågrens sista roman *Krigshistoria* (1971) berättar huvudpersonen Leo Nilheim om sin tid som krigsfånge i Österbotten. Romanen är ”en kompromisslöst pacifistisk” berättelse konstaterar Thomas Warburton i sin översikt över finlandssvensk litteratur.³⁸

Kungsådertrilogin skildrar kampen mellan obesuttna och besuttna från början av 1700-talet fram till 1900-talet. Berättelsen koncentrerar sig på två släkter som kämpar om äganderätten till ett skogstorp. I *Kungsådern* hamnar drängen Olof Gersson i slagsmål med sin husbondes släkting Simon Pål. Olof längtar efter en egen jordlott och

36. Ekman, ”Femtiotalprosa II: folklivsskildring”, s. 246–247; Tuva Korsström, *Från Lexå till Glitterscenen: finlandssvenska tidsbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2013, s. 110–111.

37. Romanerna *Kungsådern*, *När gudarna dör* och *Fädrens blod* har även kallats Storsjö-liden-trilogin, se Sven Willner, ”Leo Ågren och 1918”, *Västra Nyland* 24/8 1961. Jag föredrar att använda Yasmin Nyqvists benämning Kungsådertrilogin. Se Nyqvist, *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungsådertrilogi*.

38. Thomas Warburton, *Åttio år finlandssvensk litteratur*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1984, s. 273; se även Korsström, *Från Lexå till Glitterscenen*, s. 113.

bygger en torparstuga på allmänning, men blir fast och straffas för att ha lämnat sin tjänst och utan tillstånd ha byggt ett torp. På det sättet inleds kampen om torpet på Storsjöleden. I romanen *När gudarna dör* är Gerssons dotterson Jöns huvudperson, en gudfruktig man som förlorar sin familj när hans torp bränns ner av söner till en avundsjuk Pålsättling. Jöns försöker hämnas men blir efterspanad. Berättarstilen i den första romanen är realistisk, men den andra innehåller både dramatiska och fantastiska, mera modernistiska drag.

I den tredje delen har Ågren än en gång bytt stil. Det finns två berättare i romanen. *Fädrens blod* inleds med jagberättarens bekännelser av sina svårigheter med att skriva den tredje delen av trilogin och sin avsky för episka berättelser. Detta kan ses som ett svar till Ågrens recensenter vars förväntningar han inte tyckte sig kunna uppfylla.³⁹ Berättaren, som förekommer i inledningen, framträder i flera avsnitt: han kommenterar berättelsen, talar med Rolf och deltar till slut i dennes begravning. Dessa avsnitt utgör den yttersta ramberättelsen. Protagonisten Rolf är vän till berättaren. Rolf får besök av två Jehovas vittnen för vilka han börjar berätta om inbördeskriget. Dessa diskussioner utgör den andra ramberättelsen eller de andra ramberättelserna, eftersom de regelbundet avbryter de inbäddade berättelserna, det vill säga Rolfs historier om sina upplevelser. Nästan alla recensenter tolkade jagberättaren som Ågren.⁴⁰ Enligt Gösta Ågren motsvarar den

39. Nils-Börje Stormbom som recenserade *Kungsådern* i *Hufvudstadsbladet* skriver att "Leo Ågren har bestått sitt litterära gesällprov med heder. Till mästerprovet är det förstås ett gott stycke kvar men mig har 'Kungsådern' befäst i tron att vi har orsak och rätt att vänta oss det en gång." Nils-Börje Stormbom (= N-B. S.), "Frihetens kungsåder", *Hufvudstadsbladet* 28/11 1957. Christer Kihlman anser i *Nya Argus* att *Fädrens blod* är en "imponerande" och "intensiv engagemangsroman" men att den föregående romanen *När gudarna dör* var "betydligt överlägsen" betraktad "som litterär komposition". Christer Kihlman, "Blodet och brödet", *Nya Argus* 54, 1961: 39, s. 292–293. Ågren deltog i flera debatter som handlade om till exempel litteraturkritikens "skolningsförmåga av unga författare" och benämningen "bygdeförfattare" som recensenterna från huvudstadsregionen och Åbo använde, och som österbottenska författare ansåg pejorativ. Leo Ågren, "Kulturspegeln", *Jakobstads Tidning* 14/10 1959; Gösta Ågren, "Liftraser. En finlandssvensk litteraturdebatt 1957", Patrick Bruun & Olof Mustelin (red.), *Presshistoriska och andra studier: tillägnade Torsten Steinby på 75-årsdagen den 25 augusti 1983*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1983, s. 259–271.

40. Se t.ex. Nils-Börje Stormbom (= N-B. S.), "Leo Ågren om inbördeskriget"; Willner, "Leo Ågren och 1918".

inledande beskrivningen författarens kamp med romanens struktur.⁴¹ Trots likheter mellan berättaren i inledningen och författaren anser jag att berättaren måste betraktas som en fiktiv gestalt.

Romanens episodiska struktur och berättelsenivåer tilltalade inte alla recensenter. Till exempel *Hufvudstadsbladets* Nils-Börje Stormbom ansåg att växlingarna mellan författaren och Rolf Eriksson som berättare ”gör ett grumligt och förvirrat intryck” och verkar sakna ”verklig motivering”.⁴² Sven Willner i *Västra Nyland* jämför, förutom med Linna, även med Paavo Haavikko och Veijo Meri och deras ”mera ’modernt’ uppbyggda romaner”. Willner anser att Ågrens roman ”till synes [...]” är ”ganska nyckfullt komponerad” men att den ”ändå samlar sig till en meningsfull helhet och [...] måste betecknas som Storsjöleden-trilogins konstnärliga höjdpunkt”.⁴³ Huvudkaraktärens drastiska och ironiska inställning till de vita och deras ideal är påtaglig men inte förvånande. Leo Ågren var en vänsterinriktad författare och han var även suppleant i Jakobstads stadsfullmäktige för folkdemokraterna.⁴⁴

RÖDGARDISTEN I BONDEARMÉN – HISTORISKT BUNDNA ORD

Händelserna i *Fädrens blod* utspelar sig under inbördeskriget och därför är en del av orden historiskt bundna till fenomen som är kopplade till kriget. Naturligtvis finns många ord som syftar på de stridande parterna: de vita och de röda. Den vita sidan bestod av borgare, självägande bönder och lantadel och den röda sidan av den obesuttna landsbygdsbefolkningen och industristädernas arbetare. Båda upprättade väpnade trupper: de borgerliga skyddskårer och socialisterna ordningsgarden som sedan blev röda garden. Vid krigsutbrottet i slutet av januari 1918 fanns cirka 40 000 ryska soldater kvar i landet, men bara 10 000 stred på den röda sidan – större betydelse hade de officerare som utbildade trupper och de vapen som rödgardisterna fick av Ryssland. De vita stöddes av den tyska Östersjödivisionen

41. G. Ågren, *En man gick genom stormen*, s. 78.

42. Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget”.

43. Willner, ”Leo Ågren och 1918”.

44. Mauritz Edström, ”Rebell i Österbotten”, *Dagens Nyheter* 22/8 1960.

som landsteg i Hangö den 3 april. Kriget tog slut i början av maj. Cirka 38 000 personer dog, varav 28 000 var röda, av vilka 13 500 avled i fångläger efter kriget.⁴⁵ Finland var ytterst splittrat i början av 1900-talet, såväl socioekonomiskt, språkligt som politiskt, skriver Tobias Berglund och Niclas Sennerteg. Värst var den ekonomiska splittringen:

Den mest akuta och allvarliga skiljelinjen var den ekonomiska klyftan mellan å ena sidan den obesuttna landsbygdsbefolkningen och industristädernas proletariat, och å den andra städernas borgerlighet, lantadel och självägande bönder.⁴⁶

Skillnaden mellan den obesuttna befolkningen och de självägande bönderna framhävs tydligt i *Fädrens blod*. Berättaren hänvisar till Jakobstad som ”den nordfångna fattigstaden” där folk är hungriga och fryser och går ”under trycket av stövlar och påskruvade bajonetter” och där skyddskåristerna står i gathörnen.⁴⁷ De röda syftar också på motståndare med de neutrala orden vitgardist och jägare, till exempel jägarunderofficer och jägarofficer, varmed man hänvisar till soldater som fick sin militärutbildning i Tyskland före inbördeskriget.⁴⁸ Ofta används dock olika skällsord.⁴⁹ I det följande citatet används substantivet ”slaktare” och även verbet ”slaktar”. Benämningen slaktare användes allmänt redan under storstrejken 1905.⁵⁰ I romanen följs orden av Rolf's metaspråkliga kommentarer där han grubblar över betydelselösheten i dessa ord och över de lögnar som båda sidor häver ur sig:

45. Sture Lindholm, *Fånglägerhelvetet Dragsvik. Massdöden i Ekenäs 1918*, Västra Nylands landskapsmuseums publikationsserie 10, [Ekenäs]: Proclio 2018 [2017], s. 21–26; Tobias Berglund & Niclas Sennerteg, *Finska inbördeskriget*, Stockholm: Natur & Kultur 2017 [Epub].

46. Berglund & Sennerteg, *Finska inbördeskriget*.

47. Ågren, *Fädrens blod*, s. 25.

48. *Svenska Akademiens ordbok* (hädanefter SAOB), Lund: Svenska Akademien 1898–, s.v. jägare -> jägarbataljon, https://svenska.se/saob/?id=J_0259-0104.gjwP&pz=7 (hämtad 5/6 2023).

49. Om skällsord som de stridande parterna använde om varandra, se t.ex. Sari Näre, *Helsinki veressä. Naiset, lapset ja nuoret vuoden 1918 sodassa*, Helsinki: Tammi 2018, s. 18; Berglund & Sennerteg, *Finska inbördeskriget*.

50. Näre, *Helsinki veressä*, s. 18.

Slaktas av slaktarna. Slaktarna, ett av de meningslösa hatord som man understöder sin stridsförmåga med. Lika meningslöst och lögnaktigt egentligen som de vitas påståenden att de stred mot ryssarna för fosterlandets frihet, när de överallt bara påträffade sina egna landsmän.⁵¹

Ordet slaktare förekommer även i skällsorden ”slaktardrängar” och ”Slaktar-Gust”; med det senare syftar Rolf på Gustaf Mannerheim som råkar gå förbi honom på gatan efter att Rolf vid uppbådet under tvång har rekryterats till den så kallade bondearmén.⁵² Benämningen bondearmé hänvisar till de många bönder som anslöt sig till de vita trupperna. Av de vitas benämningar på sina motståndare var rödgardister den mest neutrala, men i romanen förekommer också förvrängningar som ”röding”, ”rödingar” och även ”rödgardistflickan”.⁵³ Hatet bryter fram genom sådana ordkombinationer som ”röda skurkar”, ”de rö huliganan”, ”satans röskit”, ”jävla röding” och ”ryssröingar”.⁵⁴ I det sistnämnda ordet finns bevarad den överlänga stavelse som är typisk för Norra Österbotten.⁵⁵ I ordformen som förekommer i meningen “[v]i ska no fan vis ryssä”⁵⁶ kan anas det finska ordet *ryssä* som härstammar – liksom svenskans ryss – från en gammal ordform som förekom redan på 1500-talet och med vilken man hänvisade till ryssar, Ryssland och ryska språket.⁵⁷ Numera anses benämningarna vara pejorativ, och också i citatet är användningen nedsättande.

Hatet som de vita kände mot sina motståndare kommer också fram genom andra ordval. Följande avsnitt är hämtat ur en diskussion där officerarna och andra män beslutade att avrätta de sju anhållna i Jakobstad:

51. Ågren, *Fädrens blod*, s. 138.

52. *Ibid.*, s. 82, 104.

53. *Ibid.*, s. 69, 114, 204.

54. *Ibid.*, s. 68, 97, 204, 210.

55. Ivars, *Dialekter och småstadsspråk*, s. 80, 84.

56. Ågren, *Fädrens blod*, s. 97.

57. Aulis Johannes Joki & Erkki Itkonen (toim.), *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 4, 2. muuttam. p., Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 4, Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura 1980, s.v. ryssä.

- Men att skjuta fredliga människor. Den tveksamme var ännu inte övertygad.
- Fredliga – röda skurkar, fräste skyddskårschefen. Om de kunde göra det ostraffat skulle de genast sticka en kniv i ryggen på dig.
- Klart ni skall kepa dem, instämde skyddskårschefen i Grjär Evert Norrgård [...].⁵⁸

Verbet ”kepa” hänvisar i Österbotten till avlivning av djur.⁵⁹ De röda jämfördes ju ofta med djur, till exempel i dikter av Bertel Gripenberg.⁶⁰ Med ett enda ord, ”kepa”, avslöjar talaren sin inställning: att han vill döda de sju männen och att han betraktar dem som djur.

Med ovannämnda och liknande ord och formuleringar framhävdes motpartens främmandeskap. Att döda en människa är ingen lätt uppgift, för att kunna göra det måste man avhumanisera motståndaren, denna måste framställas som en fiende.⁶¹ Här vill jag citera Kjell Westö som tangerat de nidbilder som både vita och röda målade upp av varandra i en essä baserad på ett tidigare föredrag:

58. Ågren, *Fädrens blod*, s. 68–69.

59. *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, Helsingfors: Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33, URN:NBN:fi:kotus-201330, <https://kaino.kotus.fi/fo/>. Senaste uppdatering 1.6.2023 (hämtad 5/6/2023), s.v. kepa v.4. Andra betydelse är ”slå” och ”oskadliggöra” men i detta fall är ”avliva” den närmast motsvarande betydelsen.

60. Michel Ekman räknar upp invektiv som Gripenberg använde om de röda i sina dikter – listan är häpnadsväckande: ”odjur med tusen gap, lustmördare, dårar, ulvar, nidingar, rasande röda band, barbarer, djupets avskum ur det yttersta mörkrets famn, djur, mördarhopar, brottsliga banditer, blodiga rödbanditer, plundrande pöbel, mobb, röda djur, huliganer, vilddjur, bovar, giftiga frukter, vilda horder, ett sjunket, fördärvat släkte, hyenor”. Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 245.

61. Se t.ex. Ville Kivimäki, ”Sotilaan työ, siviilin taakka. ’Vihollisen tuhoamisen’ dynamiikasta, kokemuksesta ja muistosta”, Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*, Helsinki, Jyväskylä: Minerva 2006, s. 191–208. Kivimäki behandlar finska soldaters inställning till ryska soldater under vinterkriget och fortsättningskriget, men forskningsresultatet går att tillämpa på motsatsförhållandet mellan de vita och de röda; Kukku Melkas och Olli Löytty hänvisar till historiska romaners sätt att använda analogier och de har upptäckt likheter mellan hatpropaganda i 2000-talets inbördeskrigsskildringar och intolerans mot invandrare i vår tid. Kukku Melkas & Olli Löytty, ”Sisällissotakirjallisuuden laskoksia”, Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.), *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, Tampere: Vastapaino 2018, s. 30–31.

När vi gräver ner oss i våra andliga skyttegravar lyssnar vi inte längre på motparten och ser inte längre hen som en hel människa med goda och dåliga sidor. I stället odlar vi onda berättelser om motståndaren, sår skräck och förakt, målar upp nidbilder som vi sedan börjar tro på. Det är så här motståndaren görs till fiende. Det är den här vägen som leder till våld och krig.⁶²

Propaganda är en del av krigföringen men ofta är det så att kriget föregås av hatpropaganda som, för att citera Westö, är den ”vägen som leder till våld och krig”. Ågren framhäver detta tydligt på många nivåer, inte endast genom användningen av de ovannämnda hatiska och föraktfulla orden, utan också genom intertextuella hänvisningar till tidningsartiklar och andra källor. Ågren för även en dialog med Bertel Gripenberg vars dikter från diktsamlingen *Under fanan* (1918) inleder några kapitel.⁶³ Gripenbergcitaten framhäver den dominerande vita diskursen, vilket Nyqvist konstaterar i sin studie.⁶⁴ Dikten som inleder ett kapitel där Rolf och andra män har fångslats innehåller en biblisk liknelse där de röda jämförs med tisteln som aldrig bär frukt. Gripenberg talar om ”Finlands förråde röda som drömma om rov och mord”, och som enligt diktaren borde ”rotas ut och fördrivas ifrån vår befriade jord”.⁶⁵ Gripenbergcitaten skapar en stark kontrast till Ågrens mer humana sätt att behandla kriget, och detta lyfts även fram i några recensioner. Sören Lindgren skriver i *Nya Pressen* att Gripenberg representerar ”de vitas gränslösa självhävdelse” och att citaten ”bildar en polemisk motpol till berättelsen”.⁶⁶ *Hufvudstadsbladets* Nils-Börje Stormbom anser att även om synvinkeln och författarens sympati är ”odelat – – på de rödas sida” är romanen inte hatisk:

62. Kjell Westö, ”Den bortträngda skulden och tvånget att tiga. En romanförfattares anteckningar om det finländska ödesåret 1918”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 94, 2019, s. 171, <https://doi.org/10.30667/hls.86123>.

63. Se Ågren, *Fädrens blod*, s. 35, 105, 124, 148, 223.

64. Nyqvist, *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungsådertrilogi*, s. 43–45. Som Nyqvist framhäver har Ågren kombinerat rader från två strofer i dikten ”Ett sanningens ord” – även återgivningen av raderna skiljer sig en aning från originaltexten.

65. Ågren, *Fädrens blod*, s. 148; Bertel Gripenberg, *Under fanan*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1918, s. 79–80.

66. Sören Lindgren, ”Jokern i Leo Ågrens kortlek: Sanningen och ondskan i inbördeskrigets larm”, *Nya Pressen* 24/8 1961.

[D]etta är diktarens rätt, och det finns trots allt ingen hätskhet i skildringen. I det avseendet kontrasterar dess ton verkningsfullt mot de vederstyggliga Gripenbergcitat i den ”vita” hämnadens och knektmentalitetens anda som Ågren har placerat som ironiska motton för kapitlen i sin bok.⁶⁷

I detta sammanhang vill jag också ta upp romanens titel *Fädrens blod* som är ett bra exempel på effekten av propaganda. Titeln refererar till svenska Österbottens landskapssång ”Österbotten”, ursprungligen skriven av V. K. E. Wichmann, också känd under pseudonymen Gånge Rolf.⁶⁸ I romanen hör Rolf några verser av sången när en ung, vit soldat deklamerar dem: ”Österbotten, Österbotten, hem för trohet, mod. Dina skördar friska spira upp ur fädrens blod.”⁶⁹ Sångens verser skaver om igen i Rolfs huvud senare när han befinner sig i röda gardet. ”Satans vers”, tänker Rolf, ”[m]an var så förgiftad med propaganda att den följde en in i döden.”⁷⁰ Nyqvist hänvisar till sången som ”en vit propagandavers” och anser att den för Rolf blir ”en symbol för båda sidors fäfänga kamp”.⁷¹ Wichmann var en känd diktare och en entusiastisk anhängare av och ett språkrör för svenskhetsrörelsen. I sina dikter utnyttjade han ”den fornnordiska rekvisitan”, för att citera Thomas Warburton.⁷² Rolf blir alltså ofrivilligt ett offer för de vitas propaganda. Även om Rolf inte minns orden korrekt när sången tränger sig in i hans tankar upprepas ordet blod varje gång, som om författaren ville ifrågasätta sångens blodbestänkta patriotism och i stället betona krigets förfärande konsekvenser.

Under vintern börjar Rolf i allt högre grad ifrågasätta kriget, även de rödas strävanden. ”Spyor, blod och träck är ju de spår vi lämnar efter oss, när vi slåss för höga ideal”,⁷³ tänker Rolf efter att ha mått illa i en godsfinka i tåget som för rödgardisterna mot Tammerfors. Ordet träck betyder enligt *Svensk ordbok* avföring från djur eller män-

67. Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget”.

68. Gånge Rolf, ”Österbotten”, se t.ex. *Joukahainen* 1/1 1883, nr 9, s. 208–210, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1108230?page=216> (hämtad 5/6 2023).

69. Ibid.; Ågren, *Fädrens blod*, s. 97.

70. Ågren, *Fädrens blod*, s. 129, 130; se även s. 133, 135, 138.

71. Nyqvist, *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungäldertrilogi*, s. 54.

72. Warburton, *Attio är finlandssvensk litteratur*, s. 94–95.

73. Ågren, *Fädrens blod*, s. 127.

niska.⁷⁴ Tidigare användes ordet i finlandssvenska också exempelvis om smuts och lera.⁷⁵ I citatet från *Fädrens blod* där Rolf inte bara talar om träck utan också om spyor och blod kan ordet enligt min mening anses referera till avföring. Ordet används också i samma betydelse i ett mer konkret sammanhang. Rolf och andra rödgardister har tagits till fånga och förvaras på Fellmans åker i Lahtis. ”Socialismens armé vilar här i träck och spyor, en spökarmé.”⁷⁶ Denna ironiska anmärkning hänvisar både till rödgardisternas tillstånd som fångar och de omständigheter som de befinner sig i.

”SÅ SANT JA Ä NORRGÅLS-EVERT”

Alla människor har sitt personliga sätt att använda språket, den så kallade idiolekten. Sociolingvisten Jan Einarsson ser idiolekten som en kombination av olika egenskaper och miljöer: det geografiska området där personen bor, de sociala gemenskaper hen ingår i, den etniska bakgrund hen har samt hens kön och ålder. Alla lekter – geolekt, sociolekt, etnolekt, sexlekt och kronolekt – är sammanlänkade och påverkar personens sätt att uttrycka sig. Enligt Einarsson har vi alla en benägenhet att anpassa oss till vår samtalspartner. Konvergent ackommodation innebär att vi anpassar vårt beteende till vår samtalspartner av solidaritet. Divergent ackommodation innebär att vi känner avstånd och fjärrar oss från vår samtalspartners beteende.⁷⁷ I avsnittet som analyseras i det följande sker konvergent ackommodation men inte av solidaritet utan av brist på den.

Författaren skapar en illusion av ett levande talspråkligt eller dialektalt tal genom olika markörer. Rolfs sätt att tala är ibland kryddat till exempel med förkortade former som ”dan” (dagen), ”sen” (sedan), ”nån” (någon) och ”var gång” (varje gång).⁷⁸ Rolf talar alltså konsekvent skriftspråknära talspråk. I slutet av romanen får Rolf möjligheten

74. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*, Göteborg: Göteborgs universitet 2021, s.v. träck, <https://svenska.se/so/?id=187095&pz=7> (hämtad 5/6 2023).

75. SAOB, s.v. träck', https://svenska.se/saob/?id=T_2787-0099.Syww9&pz=7 (hämtad 5/6 2023).

76. Ågren, *Fädrens blod*, s. 152.

77. Einarsson, ”Ett vidgat lekt-begrepp”, s. 126–127.

78. Se t.ex. Ågren, *Fädrens blod*, s. 162, 164, 194.

att köpa Storsjöleden där hans förfader Olof Gersson har byggt torpet nästan tvåhundra år tidigare. Evert Norrgård, skyddskårist och Pålsättning som hatar Rolf, har råkat i penningknipa och är tvungen att sälja torpet. Först får Rolf ett nekande svar på sin förfrågan om att köpa torpet:

Med anledning av Edert brev får jag meddela att jag aldrig under några omständigheter skulle kunna tänka mig att göra någon som helst affär med en person som Ni.

Evert Norrgård.⁷⁹

Stilen i brevet är högst formell. Kontrasten mellan utformningen och innehållet ger ett komiskt intryck och påverkar läsarens inställning till skribenten – jag återkommer snart till detta brev. Tre veckor senare får Rolf ett nytt brev och så möts dessa två män hos nämndeman. Påfallande i denna scen är att också nämndemannen talar dialekt. I romanen talar både småbönder och deras tjänstefolk dialekt, endast präster och högre myndigheter talar standardspråk. Nyqvist förmodar att skillnaderna mellan klasserna inte var lika stora i Österbotten som till exempel i Nyland.⁸⁰ Det fanns strukturella skillnader mellan dessa två landskap, bekräftar Magnus Westerlund i sin studie i finlands-svenskars deltagande i inbördeskriget. Gårdarna var mindre i Österbotten än i Nyland och ägdes av småbrukare, ofta yngre bond-söner som hade tilldelats en del av hemmanet.⁸¹

Jag lyfter fram några repliker ur diskussionen mellan Rolf och Evert. Följande repliker framhäver tydligt hur Rolf anpassar sitt tal till Everts sätt att tala. Evert har motvilligt skrivit under köpekontraktet och tilltalar Rolf:

– Tu tycker du ä kar nu, förstar jag. – *I hetsigheten övergick han till sitt dialektala modersmål.*

79. Ibid., s. 207–208, kursivering: MH.

80. Nyqvist, *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungsådertrilogi*, s. 59.

81. Magnus Westerlund, "Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat. Ruotsinkieliset suomalaiset ja vuoden 1918 sota", Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohj. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, s. 142–144.

- He veit ja int – vaför he? *motfrågade Rolf undrande på samma språk.*
- Tu har tvinga me ti sälj. Men vänt bara – [...]
- Huru sku ja kunna tving de att sälj ...
- Tu visst no att ja var liti rokot åsta – men vänt bara – vänt bara säjr ja – bara ja komber över dähär så – – [...]
- Kom ihåg he – tu ska kryp fyronfota från he de torpi än, så sant ja ä Norrgåls-Evert.
- Då svarade Rolf sakta:
- Nej Evert, ja tror att Olof Gersson ha kommi fram till målet nu.⁸²

Det som är intressant i relation till ämnet för min artikel är de två metaspråkliga kommentarerna (de kursiverade satserna). Till Everts första replik tillägger berättaren: "[i] hetsigheten övergick han till sitt dialektala modersmål." Rolf svarar "på samma språk". Dessa kommentarer avslöjar att Evert normalt strävar efter att tala vårdat språk. Han är skyddskärschef i Gråjär och ägare till den rikaste bondgården i byn, Pålgården – med andra ord möts här två personer vars förfäder har kämpat om torpet. Evert har också varit med när "några officerare och en del civila spetsar i staden" satt och söp på Klubben och fattade beslutet att avrätta sju av arbetarföreningens medlemmar.⁸³

Standardspråket talades av högre myndigheter och det uppfattades tidigare som finare än dialekter.⁸⁴ Denna syn har uppenbarligen också Evert, men hos nämndemannen bryter hans ilska fram och därmed hans "dialektala modersmål", det vill säga hans naturliga sätt att tala. Detta syns till och med i det sätt på vilket han hänvisar till sig själv, för han använder det dialektala sättet att uttrycka efternamnet först med s-genitiv och efter det kommer förnamnet: "så sant ja ä Norrgåls-Evert": nord har blivit "norr" och gård har blivit "gål".⁸⁵ Om man jämför Everts upprädda ord med stilen i hans brev är skillna-

82. Ågren, *Fädrens blod*, s. 210–211, kursivering MH.

83. *Ibid.*, s. 67–69.

84. af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård*, s. 42–43.

85. Enligt Barbro Wiik, som har studerat fonologi och morfologi i de österbottniska dialekterna, är "rd" "en främmande kombination" för "genuin dialekt". Kombination "rd" i final position uttalas med långt å- och l-ljud. Barbro Wiik, *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 642, Studier i nordisk filologi 80, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2002, s. 167, 207.

den påfallande. I brevet använder han sådana formella uttryck som "[m]ed anledning av" och "aldrig under några omständigheter", därtill niar han mottagaren – inte av artighet utan för att visa sin överlägsenhet och sitt förakt för Rolf – och naturligtvis har han skrivit under med den officiella formen av sitt namn.

Med termen sociolekt hänvisas till olika sociala gemenskaper och deras sätt att kommunicera.⁸⁶ Genom att skriva och tala "högspråk", för att använda Bergroths term,⁸⁷ vill Evert höja sin status och på detta sätt framställa sig som en av de överordnade, men han misslyckas. Evert slår även Rolf och kallar honom för "[s]atans röskit" vilket avslöjar den ilska som han fortfarande hyser flera år efter krigets slut. Rolf däremot byter medvetet sitt sätt att tala från bildat talspråk till dialekt när han svarar på Everts fråga "på samma språk". För att använda Einarssons begrepp handlar det om konvergent ackommodation,⁸⁸ men Rolf anpassar inte sitt tal till Evert av solidaritet utan av förakt. Han har arbetat som sättare i tryckeriet, läst Marx *Kommunistiska manifestet*, Dostojevskij, Kafka och annan världslitteratur. Enligt Einarsson är idiolekten "sociokulturellt betingad" men den kan förändras om man till exempel lyckas klättra uppåt på samhällsstegen.⁸⁹ Det har Rolf gjort, åtminstone kulturellt om inte ekonomiskt. På detta sätt presenteras Rolf som den som behärskar situationen och får övertaget över sin motståndare och därmed har hans släkt vunnit den tvåhundraåriga striden om torpet, eller som Rolf säger till Evert: "[J]a tror att Olof Gersson ha kommi fram till målet nu."⁹⁰

DET FLERSPRÅKIGA INBÖRDESKRIGET

Kriget drabbade både den finskspråkiga majoriteten och den svenskspråkiga minoriteten. Längre ansågs det att finlandssvenskarna enhälligt hade tagit parti för de vita. Enligt Westerlund framhävdes de svenskspråkigas insats på den vita sidan efter kriget för att försvara den finlandssvenska minoritetens språkliga rättigheter som debatterades häftigt i riksdagen. Dessa argument påverkade uppfattningen om den

86. Einarsson, "Ett vidgat lekt-begrepp", s. 126–127.

87. Bergroth, *Finlandssvenska*.

88. Einarsson, "Ett vidgat lekt-begrepp", s. 121.

89. *Ibid.*, s. 127.

90. Ågren, *Fädrens blod*, s. 211.

finlandssvenska befolkningen. De socialistiska rösterna tystades ner i offentligheten och det talades om några ”vileledda” som hade anslutit sig till socialisterna. Westerlund har forskat i dödsstatistiken från år 1918 och anser att det fanns flera tusen svenskspråkiga rödgardister.⁹¹ Det talas om vileledda även i Ågrens roman; med ordet vileledda hänvisar Rolf till alla röda och hans anmärkning är högst ironisk: ”Då hade röda gardet definitivt förlorat kriget. Landet var fritt igen, så när som på hundratusen vileledda medborgare.”⁹² I det följande koncentrerar jag mig på Ågrens sätt att använda andra språk än svenska för att beskriva samhället under inbördeskriget. Jag börjar med att analysera hänvisningarna till danska och tyska och i följande avsnitt presenterar jag de viktigaste av romanens finska inslag.

Då arbetarföreningen håller möte läser ordföranden Emil Andersson upp en artikel publicerad i en dansk tidning. Den handlar om en intervju med de vitas överbefälhavare och senatens ordförande, det vill säga Mannerheim och Heikki Renvall, och den ”hade väckt en del uppseende i utlandet”.⁹³ Denna intervju citerades eller återgavs i sin helhet både i borgerliga och socialistiska tidningar vid månads-skiftet februari–mars 1918.⁹⁴ Att Andersson ”stapplande” läser ur ett danskt i stället för ett svenskt tidningsklipp hänvisar inte bara till hans bristfälliga kunskaper. Det verkar som även det dystra innehållet får Andersson att staka sig på meningarna. Artikeln utstrålar ilska mot de röda; upproriska ska straffas hårt, ledarna ska hängas och meniga ska mista sina medborgerliga rättigheter. Det visar att inställningen till motståndarna redan i ett tidigt skede av kriget var hämndgirig och hård bland de vita ledarna och den publicerade och vitt utbredda intervjun visar att de inte undvek att visa det öppet.

91. Westerlund, ”Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat”, s. 130, 139–140, 164.

92. Ågren, *Fädrens blod*, s. 146.

93. *Ibid.*, s. 30.

94. I *Finlands Folkkommisariats Notisblad* kommenterades notisen i skarp ton och Mannerheim nämndes i titeln som kontrarevolutionär. ”Intervju med kontrarevolutionära (sic!) ledare”, *Finlands Folkkommisariats Notisblad* 13/3 1918, s. 3, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1167081?page=3> (hämtad 5/6 2023). I de borgerliga tidningarna, till exempel *Wasa-Posten*, förknippades notisen med ett utdrag från strafflagen om högförräderi. ”Intervjuer med senator Renvall och general Mannerheim”, *Wasa-Posten* 20/2 1918, s. 2, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1346799/articles/79643859?page=2> (hämtad 5/6 2023).

Det följande citatet är ett exempel på en intertextuell hänvisning där även språkväxling förekommer. De vita intar Tammerfors. Rolf lyckas lämna staden i senaste laget.

Mitt sista minne från Tammerfors.

En skrålade sängglädje ur källaren i ett gammalt patricierhus.

Först *Die Wacht am Rhein* och sedan *Alte Kameraden*.

Hur fosterländskt som helst.⁹⁵

De vita som gömmer sig i källaren sjunger populära tyska låtar, först "Die Wacht am Rhein", sedan den populära militärmarschen "Alte Kameraden".⁹⁶ Dessa två sånger står i samband med den tyska krigsmakten och dess strävanden. Rolfs ironiska anmärkning "Hur fosterländskt som helst" ifrågasätter de vitas patriotism, men han verkar inte hänvisa bara till dessa enstaka vita sympatisörer som sjunger tyska militärmarscher, utan även till den vita sidan i sin helhet. Några sidor längre fram kommenterar berättaren de vitas relation till Tyskland och deras iver att få en tysk kung. Förhoppningar om ett kungarike krossades eftersom Tyskland mot all förmodan förlorade första världskriget.⁹⁷

Och med sorg och förvåning såg man hur Finland blev fritt alldeles av sig själv, utan att man kunde lyfta ett finger för att förhindra saken.⁹⁸

Med denna anmärkning vill berättaren framhålla att de vita frivilligt underordnade sig tyskarna och att Finland bevarade sin självständighet av en händelse. På 2000-talet har det utkommit historieverk som kritiskt behandlar Finlands samarbete med Tyskland såväl 1918 som under andra världskriget. Marjaliisa Hentilä och Seppo Hentilä

95. Ågren, *Fädrens blod*, s. 145.

96. Dessa två tyska musikstycken framfördes ofta när man hedrade minnesåret för kriget. Se t.ex. "Jägarnas femårsminne firat i Vasa", *Hufvudstadsbladet* 26/2 1923, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1395932?page=3> (hämtad 25/6 2023).

97. Se t.ex. Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala 2016, s.323–330.

98. Ågren, *Fädrens blod*, s. 154–155.

framhåller att Tysklands nederlag i november 1918 räddade Finland från att bli en vasallstat.⁹⁹

”BRÖD, LEIPÄÄ”

Läsaren stöter på inslag på finska redan i början av romanen då Rolfs far kommer hem berusad sjungande en välkänd folksång: ”Isotalon Antti ja Rannanjärvi – juttele kahden keske – .”¹⁰⁰ Merparten av inslagen på finska förekommer i ett kapitel som handlar om när huvudpersonen Rolf blivit rödgardist. Från bondearmén hamnar Rolf av en händelse i röda gardet. Rolf tvingas att aptera en mina på ett järnvägsspår men han sätter minan vid rälsen och försöker rädda sig. Han får en kula genom armen och en stöt i nacken och faller ner på isen under järnvägsbron. När Rolf vaknar står tre män bredvid honom:

*De sa någonting på finska [...]. De är röda – fiender – de kommer att döda mig.*¹⁰¹

Språkväxlingen är i detta fall implicit,¹⁰² eftersom författaren enbart med den metaspråkliga kommentaren antyder att det finns ett annat språk än svenska närvarande. Männen dödar inte Rolf, eftersom han har sin medlemsbok från arbetarföreningen med sig och blodet har färgat hans vita armbindel röd. ”Patetiskt, symboliskt – kanske det, men så var det i alla fall –. Och blodet på armbindeln gjorde mig till rödgardist.”¹⁰³ Det verkar som om författaren med denna Rolfs anmärkning medger det märkliga i Rolfs väg genom inbördeskriget, vilket också Gösta Ågren diskuterar i sin bok om brodern:

99. De tyska trupperna stannade kvar i Finland över sex månader efter inbördeskrigets slut. Marjaliisa Hentilä och Seppo Hentilä hävdar att de statsfördrag som undertecknades i mars 1918 skulle ha förvandlat Finland till en tysk koloni. Hentilä & Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*, s. 11, 316–319.

100. Ågren, *Fädrens blod*, s. 18.

101. *Ibid.*, s. 121–122, kursivering MH.

102. Eriksson & Haapamäki, ”Att analysera litterär flerspråkighet”, s. 45–46.

103. Ågren, *Fädrens blod* s. 123.

Författaren har valt en gestalt och endast en, men i honom sammanfattat alla. Ändå blir upplevelsen inte 'symbolisk'. Den klara, drastiska realismen får läsaren att tro – t.o.m. på den blodiga armbindeln.¹⁰⁴

Rolf förlorar medvetandet flera gånger och när han slutligen kommer till sans är han återigen i en godsfincka med andra sårade rödgardister. I vagnen talas både finska och svenska. Denna scen, liksom hela romanen, avspeglar det faktum som Westerlund har framhåvt, att en del av finlandssvenskarna kämpade jämsides med finskspråkiga på den röda sidan.¹⁰⁵ Inslagen på finska i de följande exemplen är få och uttrycker oförenliga känslor: en sjuttonårig pojke mumlar en bön och en äldre man svär.

Från ett hörn hördes ett hickande halvkvävt Isä meidän, isä meidän. Så var det tyst en stund och därefter kom hela bönen i konfirmationston, katekesutanläsning [...]. Förlåt oss våra skulder, såsom ock vi förlåta dem oss skyldiga äro. [...] I motsatta hörnet låg en man och svor, lågt, monotont och envist. Absolut fantasilöst formade han till ordet perkele var tredje minut. Perkele var tydligen hans allmänna åsikt om sin egen och kamraternas situation. Perkele, det enda ord som fortfarande ägde täckning i verkligheten.¹⁰⁶

De första orden i bönen har inte översatts. Finlandssvenska läsare känner troligen igen orden "isä meidän". För en sverigesvensk läsare kunde orden vara obekanta, men eftersom fortsättningen av bönen har återgetts på svenska, fastän pojken i berättelsens verklighet läser bönen på finska, förstår läsaren att det gäller bönen "Fader vår". Kraftordet perkele kräver däremot inte översättning. Det är förmodligen det mest kända av de finska kraftorden och används också av svenskspråkiga. I sin analys av Diktonius språk anser Tidigs att svordomen perkele har blivit en symbol för "en stereotyp uppfattning om finskhet som präglad av våld och svordomar".¹⁰⁷ I detta sammanhang verkar svordomen uttrycka trötthet över situationen som Rolf tolkar den.

104. G. Ågren, *En man gick genom stormen*, s. 82.

105. Westerlund, "Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat", t.ex. s. 150–156.

106. Ågren, *Fädrens blod*, s. 124–125.

107. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 233.

Att ett ord eller en fras upprepas tre gånger är en typisk stilfigur i *Fädrens blod*. Ågren använder sig ymnigt av denna retoriska figur. Följande exempel är hämtat från ett avsnitt där jagberättaren och en annan journalist intervjuar Rolf Eriksson.¹⁰⁸ De ber Rolf berätta om fängsläget i Dragsvik där han hölls under vintern 1919, och på vilket sätt fångarna dog där.

- Fången blir allt kraftlösare och tystare. En dag orkar han inte längre resa sig. Han talar om sin familj, undrar hur det gått med den, är orolig. [...] Den sista dagen talar han inte längre om sin familj.
- Vad talar han då om?
- Hans sista ord är alltid bröd – bröd – bröd.
Rolf Eriksson har fått ett hårt drag runt munnen.
- Vilket vackert ord är det ändå inte. Bröd, leipää. Egentligen det vackraste ordet i vårt mänskliga språk.¹⁰⁹

Ordet ”bröd” upprepas tre gånger efter varandra. Det handlar om ett medvetet stilgrepp som i detta sammanhang imiterar den enda tanke som en utsulten man har: att få bröd att äta. På fjärde raden upprepar Rolf ordet en gång till men denna gång på båda språken: ”Bröd, leipää”. Upprepningar av ord och uttryck på ett annat språk kan ha varierade funktioner, de kan bland annat ge ytterligare information, konstaterar Tidigs och fortsätter:

Upprepning av ett uttryck på ett annat språk kan även göra det möjligt att förmedla en tolkning och lyfta fram en viss aspekt eller betydelse av det upprepade uttrycket. Glossering kan på detta vis vara ett instrument för att betona, vidga betydelse och undervisa läsaren.¹¹⁰

Tidigs resonemang om möjligheten att ”vidga betydelse” via glossering gäller här. Rolfs sätt att upprepa något som han ideligen måste ha hört i fängsläget både på svenska och på finska ger ordet ”bröd” extra

108. G. Ågren berättar att han gjorde en resa med sin bror för att intervjuva före detta rödgardister i Nyland 1959. Några av dessa historier inkluderade Leo Ågren i *Fädrens blod*. G. Ågren, *En man gick genom stormen*, s. 47.

109. Ågren, *Fädrens blod*, s. 164.

110. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 61.

vikt och väcker associationer till fånglägrets omänskliga förhållanden och fångarnas lidande.

VÅLDTÄKT PÅ ETT SKOGSRÅ

Under sin tid i bondearmén bevittnar Rolf en våldtäkt på en ung flicka. Hans grupp kommer till en stuga mitt i skogen precis när flickan försöker släpa bort sin döde far från gården. Hon har fäst röda gardets kampmärke som tillhört hennes far på sin egen kappa. ”De stod i god, militärisk ordning och väntade på sin tur” medan alla utom Rolf våldtar henne.¹¹¹ Rolf sitter också inne i stugan men börjar må illa och går ut. När flickan kommer ut börjar Rolf gå tätt bakom henne så att Koskinen, jägarunderofficeren och grupplederen, som också har kommit ut med geväret i handen, inte kan skjuta henne. Forskare anser i dag att det skedde våldtäkter under inbördeskriget, även om det inte finns dokumenterade uppgifter, endast muntliga berättelser kvarstår. Genom våldtäkten skändas inte bara kvinnan utan också de män som inte kunde försvara henne.¹¹² Rolf skäms eftersom han inte kan rädda flickan och han föreställer sig att det är hans syster Anna som männen våldtar. Enligt Rolfs uppfattning skändade de vita soldaterna ”allt det som de påstod sig vara ute för att försvara”, men flickan kunde de inte kränka, hon var ”ett skogsrå, en huldra, en ogripbar och obefläckad varelse”.¹¹³ Den poetiska beskrivningen av flickan skapar en stark kontrast till den gruppvåldtäkt hon har utsatts för.

En försommardag många år efter kriget råkar Rolf befinna sig i närheten av platsen där våldtäkten skedde och bestämmer sig för att besöka stugan. Rolf har inte kunnat glömma flickan. Nu är hon en mogen kvinna som har ”[e]tt ansikte med en egendomligt vild skönhet och fortfarande skogsråets bottenlösa ögon”.¹¹⁴

111. Ågren, *Fädrens blod*, s. 106.

112. Tiina Lintunen, ”Valkoisten ja punaisten naisten sota”, Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, suomenkielinen toimitus Kati Pitkänen, Helsinki: Gaudeamus, s. 197; se även Virva Liski, *Vankileirin selviytyjät. Tubat naista Santahaminassa 1918*, Helsinki: Into 2020, s. 146–147.

113. Ågren, *Fädrens blod*, s. 108–109.

114. *Ibid.*, s. 234.

Jag öppnade försiktigt ytterdörren – förstugan doftade nykärnat smör.
Höjde handen och knackade tveksamt på dörrposten.

– *Sisään*, sa en kvinnoröst.

Jag vred ner läsvredet och sköt försiktigt in dörren och hela tiden visste jag att det var hon.

Det var hon.

Och ändå var det inte hon. Det var inte den trasiga, pinade flickan jag kom ihåg. Det var en mogen kvinna jag hade framför mig. Ett ansikte med en egendomligt vild skönhet och fortfarande skogsräets bottenlösa ögon.

Kände hon manne igen mig?

– Goddag.

– Goddag.

Så blev det tyst en lång stund.

– Det är varmt ute – kunde jag få ett glas vatten manne. – *Min finska var backig och bruten*.¹¹⁵

Det enda finska ordet i citatet är kvinnans *sisään* när hon ber Rolf stiga in. Språkväxlingen är explicit och omarkerad.¹¹⁶ Ordet *sisään* avslöjar att kvinnan är finskspråkig, vilket inte kommer fram i kapitlet som skildrar den brutala våldtäkten. Samtalet fortsätter på finska, vilket framgår av meningen på sista raden där Rolf ber om ett glas vatten. Meningen återges på svenska, men den har försetts med en metaspråklig kommentar som avslöjar att Rolf talar finska och att det finns brister i hans språkkunskaper.

Nyqvist har analyserat episoden ur klassproblematikens synvinkel och anser att språket i scenen blir sekundärt. I de två första delarna av trilogin avspeglar de två olika språkvarieteterna, dialekten och standardspråket, konflikten mellan klasserna, men enligt Nyqvist är situationen annorlunda när det gäller finskan:

Finskan, som på alla sätt och vis skiljer sig mera från det svenska högspråket än Nykarlebydialekten, får däremot en helt annan roll i historien. Istället för att en barriär bildas mellan de olika språkgrupperna, känner finsk- och svenskspråkiga obesuttna en gemenskap

115. Ibid., s. 233–234, kursivering: MH.

116. Eriksson & Haapamäki, ”Att analysera litterär flerspråkighet”, s. 45–48.

med varandra som är oavhängig språket. Klassen är den förenande faktorn.¹¹⁷

Scenen med rödgardisterna i godsfinkan, som behandlades ovan, förstärker Nyqvists beskrivning av klassen som ”den förenande faktorn”. Detta stämmer överens med Westerlunds studie; den svenskspråkiga arbetarklassen hade en närmare relation till finska personer från samma klass än till de svenskspråkiga borgerliga kretsarna.¹¹⁸ Kukku Melkas och Olli Löytty, som har analyserat inbördeskrigsskildringar, skriver att dialekter och flerspråkighet belyser att folket inom Finlands gränser är heterogent.¹¹⁹ Detta framhäver också Tidigs i sin studie även om hon betonar att flerspråkigheten kan både splittra och samla och varje förekomst måste kontextualiseras och relateras till texten.¹²⁰ I *Fädrens blod* ifrågasätts genom flerspråkighet både nationens och den svenska språkgruppens enhetlighet.

ATT BESKRIVA DET OMÖJLIGA

Finlands inbördeskrig trotsar på något sätt all beskrivning. [...] Ändå känner jag att jag måste skriva m i n berättelse om det där gamla fördömda kriget. [...] Det gör ingenting att åren gått – gravarna och lidandet finns kvar.¹²¹

I Leo Ågrens *Fädrens blod* erkänner berättaren i början av romanen de svårigheter som han ställts inför: han fick inte ”riktigt grepp” om ämnet och det blev omöjligt att skriva en episk roman.¹²² Resultatet blev en strukturellt och språkligt mångsidig roman som skildrar inte bara ”det där gamla fördömda kriget” utan även dess följder i huvudpersonens liv.

I de föregående avsnitten har jag analyserat hatpropaganda, språket som används av två personer ur två släkter i strid och inslag av andra

117. Nyqvist, *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungsådertrilogi*, s. 64.

118. Westerlund, ”Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat”, s. 134, 165.

119. Melkas & Löytty, ”Sisällissotakirjallisuuden laskoksia”, s. 28–29.

120. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, se t.ex. s. 80.

121. Ågren, *Fädrens blod*, s. 6–7.

122. Ibid.

språk än svenska. Med hatpropaganda avhumaniserades motparten och framställdes som en fiende som måste krossas. Ågren ifrågasätter både de vita och röda idealen till exempel genom Rolfs hänvisning till ordet ”slaktare” som ett meningslöst hatord eller genom hans resignerade tankar på ”spyor, blod och träck” som människor lämnar efter sig när de ”slås för höga ideal”. Denna opartiskhet framhövdes i några recensioner. Till exempel skrev Gösta Attorps i *Svenska Dagbladet*: ”[v]ad som börjat som en stridsskrift mot segrarna från 1918 slutar som en stridsskrift mot själva hatet och våldet”.¹²³ Detta syns även i Ågrens sätt att kontrastera sin text mot Bertel Gripenbergs dikter, där skalden öser ur sig hat mot de röda.

Romanens språkliga variation tycks vara utförd med stor omsorg. Detta syns till exempel i de många metaspråkliga anmärkningarna som finns i romanen och Ågrens sätt att särskilja sina personer genom deras språkbruk, vilket jag analyserat med hjälp av Jan Einarssons lektbegrepp.¹²⁴

Förekomsterna av andra språk, som finska och tyska, är ganska få i *Fädrens blod*, och en del av dessa är implicita, för att använda Harriet Erikssons och Saara Haapamäkis term.¹²⁵ Julia Tidigs avvisar den implicita formen, eftersom ingen språkväxling äger rum,¹²⁶ men för att analysera de metaspråkliga kommentarerna i *Fädrens blod* som låter förstå att det finns andra språk än svenska närvarande var termen belysande. Ågren använder inslag av andra språk inte bara för att skildra den flerspråkiga omgivningen under inbördeskriget. Som Tidigs framhävt står flerspråkigheten i relation till sådana problematiska koncept som språktillhörighet, nation och klass med mera.¹²⁷ I *Fädrens blod* kommer detta fram i avsnitt där inslag på finska uppträder. De finska orden framhäver att den svenska arbetarklassen hade mer gemensamt med de finska arbetarna än med de svenska borgerliga kretsarna. Det var inte bara några ”viledda” som anslöt sig till socialisterna utan flera tusen, som Magnus Westerlund konstaterar i

123. Gösta Attorps, ”Finland 1918”, *Svenska Dagbladet* 25/8 1961.

124. Einarsson, ”Ett vidgat lekt-begrepp”.

125. Eriksson & Haapamäki, ”Att analysera litterär flerspråkighet”.

126. Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna*, s. 50.

127. *Ibid.*, s. 17.

sin studie.¹²⁸ Detta faktum ville de svenskspråkiga vita tysta ner. Ågren fäster läsarens uppmärksamhet på samma sak som Kjell Westö i sina romaner över fyrtio år senare på 2000-talet: att det fanns en svensk arbetarklass och att en del av de svenskspråkiga arbetarna anslöt sig till det röda gardet och att de, som sina finskspråkiga kamrater, hamnade i fångläger efter kriget.

Hänvisningarna till tyska framhäver att rödgardisterna inte bara hade finska utan också tyska soldater emot sig, och att de tyska trupperna hjälpte de vita att vinna kriget. Med tanke på att det fanns flera tusen ryska soldater i landet är det lite förvånande att det ryska språket fullkomligt saknas och att det också nästan helt saknas hänvisningar till de ryssar som stred på den röda sidan. De vita betonade gärna att de uttryckligen kämpade mot ryssarna och inte mot andra finnar. Precis detta lyfter det andra Jehovas vittne som förekommer i början av romanen fram, att de vita bara ville ”driva bort de ryska trupperna ur landet”. Han anklagar även de röda för att de ville att finnarna ”skulle bli slavar under Ryssland”.¹²⁹ Senare i romanen refererar Rolf till de vitas lögn och deras påstående att ”de stred mot ryssarna för fosterlandets frihet, när de överallt bara påträffade sina egna landsmän”.¹³⁰ Möjligen ville Ågren understryka att det handlade om ett brödrakrig, inte om ett frihetskrig mot Ryssland.

Denna studie av språklig variation i Ågrens *Fädrens blod* knyter an till den aktuella forskningen i flerspråkighet och ger ny kunskap om språket i förhållande till kriget och om inbördeskriget som litterärt tema. Inslagen av andra språk än svenska, Nykarlebydialekten och de många skällsorden som hänvisar till de stridande parterna återspeglar situationen i en liten nordösterbottnisk stad under inbördeskriget. Leo Ågrens *Fädrens blod* är ett ganska okänt och outforskat verk men det kan anses vara en länk mellan tidigare och senare skildringar av inbördeskriget, och som sådant skulle det förtjäna ytterligare undersökning.

* * *

128. Westerlund, ”Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat”, t. ex. s. 139–141.

129. Ågren, *Fädrens blod*, s. 56–57.

130. *Ibid.*, s. 138.

Denna artikel baserar sig på min biämnesavhandling vid Uleåborgs universitet: Marita Hietasaari, *Språket i Leo Ågrens inbördeskrigsskildring Fädrens blod*, Uleåborg: Uleåborgs universitet 2021, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-202106238723>.